

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 8 - Sayı/Issue 1 - Haziran/June 2023: 39-62

İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar

Some Reflections on Imam Abu Hanifah's Hagiographic Personality

Mustafa ÇAKIR

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Dr., Presidency of Religious Affairs, Expert of
Kurulu Uzmanı High Board of Religion Affairs

hoca_mustafa_@hotmail.com Orcid: 0000-0002-2942-6035

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

24.03.2023

Kabul Tarihi / Accepted

25.06.2023

Atıf/Cite: Çakır, Mustafa. "İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği Üzerine Bazı Mülâhazalar".
İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi. 8/1 (2023), 39-62.
<https://doi.org/10.20486/imad.1270501>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile
%15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and
iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Menkıbeler, geçmişte yaşamış din büyüklerinin ya da tarihe mâl olmuş meşhur şahsiyetlerin hayat hikâyelerini içeren anlatılardır. Tarihsel geçmişi İslâmiyet'ten önceki toplumlara uzanan menkıbelerin İslâmî literatürdeki ilk yazılı örneklerine hadis eserlerinde sahâbe-i kirâmın meziyetlerinden bahseden "menâkıb" bölümlerinde rastlanmaktadır. İlerleyen süreçte tarihte yaşamış din bilginleri, sûfiler ve önemli şahsiyetler hakkında da müstakil menâkıbnâmeler kaleme alınmaya başlanmıştır. İslâm tarihi içerisinde kendisine karşı sevgi, vefa ve bağlılığın bir sonucu olarak hakkında yoğun bir menâkıbnâme literatürü oluşan öncü imamlardan biri de Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan İmam Ebû Hanîfe'dir. İmam Ebû Hanîfe'nin hacimli eserler oluşturan ilim mirasının yanında şahsiyeti, duruşu, zühdü, takvası ve ahlakî özellikleri bu tür müstakil çalışmaların konusu olmuştur. İmam Ebû Hanîfe'nin ilmî ve ahlakî kişiliğini resmeden bu edebiyatın hacmi, onun tarih boyunca Müslüman toplumlarda ne düzeyde ilgi odağı hâline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte menâkıbnâmelerde yer verilen birtakım rivayetlerde senet ve metin tenkidi bakımından yeterli hassasiyetin gösterilmemiş olması Müslüman toplumların İmam Ebû Hanîfe hakkındaki tasavvur ve algısına olumsuz etki edebilecek bir muhteva ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple İmam Ebû Hanîfe'nin müdafaası ve faziletini ortaya koyma çabası kapsamında ileri sürülen bazı argümanların ilmî ve olgusal gerçeklik açısından sorgulanmaya muhtaç olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan menâkıbnâme literatürü içerisinde esasen onun ilmî kişilik ve faziletini ortaya koymayı amaçlayan, bununla birlikte İslâm toplumunun bu öncü fakihi hakkında yanlış algı ve tasavvurlara sebep olabileceği düşünülen bazı isnat ve yakıştırmalar ilmî kriterler ışığında tahlile tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Ebû Hanîfe, Menkıbe, Biyografi, Rivayet Tenkidi.

Abstarct

Hagiographies are narratives that contain the life stories of religious people or famous personalities who have made history. The first written examples of tales in Islamic literature, whose historical background back to the societies before Islam, are found in the hadith works in the "menakib" (hagiographies) sections about the virtues of the Companions. In the following period, independent hagiography began to be written about religious scholars, mystics and important personalities who lived in history. The Imam Abu Hanifah, the founder imam of the Hanafi sect, is one of the leading imams in the history of Islam, about whom intense hagiographic literature has been created as a result of love, loyalty and devotion to him. Imam Abu Hanifah's personality, stance, asceticism, piety and ethical characteristics have been the subject of such independent studies, and his scientific heritage, which creates voluminous works. The volume of this literature depicting the scientific and ethical personality of Imam Abu Hanifah shows how much attention he has become in Muslim societies throughout history. However, the lack of sensitivity in terms of criticism in some of the isnad chain and text included in the hagiographies has revealed content that can negatively affect the imagination and perception of Muslim societies about Imam Abu Hanifah. For this reason, it is seen that some of the arguments put forward within the scope of the effort to reveal the defense and virtue of Imam Abu Hanifah need to be questioned in terms of scientific and factual reality. In this research, some attributions and ascriptions that substantially aim to reveal his scientific personality and virtue in the literature of hagiography about Imam Abu Hanifah, and but which are thought to cause misconceptions and imaginations about this leading jurist of the Islamic society, are analyzed in the light of scientific criteria.

Keywords: Jurisprudence, Abu Hanifah, Legend, Biography, Narration Criticism.

Giriş

Hanefî mezhebinin kurucu imamı olan İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ilmî ve ahlakî kişiliği geçmişten günümüze toplumlar üzerinde büyük bir tesir icra etmiş ve biyografi eserlerinin yanısıra pek çok müstakil çalışmanın konusu olmuştur. Hakkında yazılmış menâkıb literatürünün genişliği, onun tarihî bir şahsiyet olarak geçmişten günümüze Müslüman toplumlar üzerinde bıraktığı etkiyi gösterir mahiyettedir. Tarihî süreç içerisinde İmam Ebû Hanîfe, muhalifleri tarafından farklı amaçlarla yöneltilen bir takım haksız isnatlara hedef olabilmüş; buna karşın müntesipleri ve insaf ehli ilim adamları tarafından müdafaa edilmiştir. Kendisiyle aynı mezhebi paylaşmayan birçok İslâm bilgininin müstakil menâkıbnâmeler kaleme alarak onun hakkında ileri sürülen insaf dışı menfi yaklaşımlara cevap vermiş olması bu konuda dikkat çekici bir tespittir. Bununla birlikte geçmişte yaşamış önemli şahsiyetler hakkında aktarılan mübalağa içerikli bazı haberlerin herhangi bir tenkide tabi tutulmadan kaynaklarda yer bulmuş olması, tarihî şahsiyetlerin gerçek kimliğini gölgeleyen olağanüstü bir takım özelliklerle tanınmasına zemin hazırlayabilmiştir.

İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbevî kişiliği hakkında daha önce Zaylabidin Acimatov tarafından "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler" ismiyle 2006 yılında yayımlanmış bir makale çalışması bulunduğu burada belirtmek gerekir.¹ Söz konusu makalede içerik olarak İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbevî kişiliğine dair verilmiş genel bilgilerin ardından özellikle Kırgız halkı arasında yaygınlık kazanmış bazı menkıbeleri ele alınıp değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan menâkıb edebiyatında İmam Ebû Hanîfe'nin öne çıkarılan menkıbevî kişiliği nispeten üst bir bakışla ele alınıp tenkitsel değerlendirmeye tabi tutulacak; ayrıca genel olarak âlimlerin ve özellikle Hanefî fakihlerin bu husustaki nitelemeleri nasıl değerlendirdiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Menkıbe: Tarifi ve Kapsamı

Menkıbe (menkabe), Arapça kökenli bir kelime olup öğünülecek davranış ve güzel ahlak örneği işler anlamına gelir. "Menâkıb", "menkıbe" kelimesinin çoğuludur.² Edebî

¹ Bk. Zaylabidin Acimatov, "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler", Dini Araştırmalar Dergisi 8/24 (Haziran 2006), 179-192.

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânul-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "nkb", 1/768; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhîri'l-kâmûs*, thk. Abdülalîm et-Tahâvî (Küveyt: Matbaatü Hükümetü'l-Küveyt, 1407/1987), 4/301.

bir kavram olarak menkıbe, din büyüklerinin ya da tarihe mal olmuş meşhur şahsiyetlerin hayatları ve olağanüstü davranışları ile ilgili hikâyeleri ifade eden bir anlatı türü olup³ bu tür bilgi aktarımlarını bir araya getiren eserlere menâkıbnâme denilmektedir.

İslâmî literatürde ilk olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabının tarihte sabit meziyetlerinden bahseden rivayetleri içeren özel fasılların ismi olarak kullanılan⁴ "menâkıb" kelimesi, daha sonraları tarihte yaşamış önemli şahsiyetlerin hâl tercümelelerine dair müstakil eserler için kullanılmaya başlanmıştır.⁵ Bu isimlendirme III/IX. asırdan itibaren tasavvuf tarihinde sûfilerin kerametlerini nakleden kıssa ve hikâyeler için de kullanılmaya başlanmıştır.⁶

Tarihî kökleri İslâmiyet'ten önceki toplumlara uzanan menkıbeler halk üzerinde büyük etki uyandırmıştır. Bunun nedeni, menkıbelerin topluma yabancı olmayan inanç, gelenek ve görenekler doğrultusunda teşekkül etmesi ile açıklanmaktadır. Bununla birlikte yüzyıllar içerisinde giderek büyüyen ve içerik olarak olağanüstü anlatımlardan tamamen bağımsız olamayan menkıbeler zaman zaman tarihî simaların gerçek şahsiyetlerini perdeleyecek hatta unutturacak⁷ bir boyut kazanabilmiştir.⁸ Bu sebeple gelinen noktada kaynak olarak halk mahsulü olan menkıbelerin, tarihî gerçeklere dayalı olanlar ve hayalî/efsanevî unsurlar taşıyanlar şeklinde ikili tasnife konu olduğu görülmektedir.⁹

Yazılı edebiyatta menkıbelerin; olağanüstü olayları konu edinmesi, temelinde inanç unsurunun bulunması, kısa ve sade bir anlatım tarzına sahip olması sebebiyle efsane ile aynı kapsamda değerlendirilebildiğini görmek mümkündür.¹⁰ Ancak menkıbelerin önemli ölçüde gerçek kişiler üzerinden yaşanmış tarihî olayları konu edinmesi dikkate alındığında, menkıbeyi efsaneden farklı ve bağımsız edebî bir tür olarak kabul

³ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), "Menkıbe", 1369; *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005), "Menkıbe", 4/341.

⁴ Örnek olarak bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010), "Menâkıb", 61 (No. 3489-3648; "Menâkıbu'l-Ensâr", 63 (No. 3776-3948).

⁵ Mesela bk. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer İbni'l-Hattâb*, thk. Âmir Hasan Sabrî et-Temîmî (b.y.: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 2013).

⁶ Ahmet Ateş, "Menakıp", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1957), 7/701; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 27.

⁷ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: DİB. Yayınları, 1993), 27.

⁸ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 58.

⁹ Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 61-62.

¹⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973), 106, 110.

etmek daha doğru görünmektedir.¹¹ Bu bakımdan, her ne kadar olağanüstü ve gerçekliği hakkında kuşku duyulan birtakım anlatılar barındırsa da, dönemlerinin özelliklerini yansıtmaları ve tarihî şahsiyetlerin halk nezdinde nasıl kabul gördüğü noktasında fikir veren önemli kaynaklar olması bakımından menâkıbnâmelerin, tenkide tabi tutulmak kaydıyla önemli bir tarihî kaynak olma özelliği taşıdığını söylemek mümkündür.¹²

2. İmam Ebû Hanîfe Hakkında Yazılan Menâkıbnâmeler ve Buna Yönelten Sebepler

Yaygın olarak menâkıbnâmelerin genellikle tarihin belli döneminde yaşamış şahsiyetlerin kimlik ve nesep bilgilerini, faziletlerini, ahlakî üstünlüklerini, inancı uğrunda ortaya koydukları mücadele ve kahramanlıkları ile olağanüstü birtakım özelliklerini konu edindiği görülür. İslâm dünyasında mutasavvıflara ait menâkıbnâmelerin yazılı bir edebiyat haline gelmesinin V/XI. yüzyılda yani, tasavvuf cereyanının yeterli bir gelişme ve yayılma seviyesine ulaşması sonucunda oluştuğu belirtilmektedir.¹³ Bu tespite göre İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbelerine dair kaleme alınan eserlerin bundan çok daha erken dönemlerde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim kendisi de bir menâkıb yazarı olan İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566), İmam Ebû Hanîfe hakkında yazılmış ilk eser olarak Ebû Yahya Zekeriyya b. Yahya en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 289/902) *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe* adlı eserinden söz etmektedir.¹⁴ Bununla birlikte İmam Ebû Hanîfe'nin biyografisi üzerinde yapılan daha özel çalışmalarda Zerencerî'nin (ö. 512/1118) aynı asır içerisinde ve nispeten daha erken sayılabilecek Ebû Hafs es-Sağîr'e (ö. 264/878) nispetle işaret ettiği *Menâkıbu Ebî Hanîfe* isimli bir eserinden de söz edilmektedir.¹⁵ Dolayısıyla İmam Ebû Hanîfe hakkındaki menâkıbnâme literatürüne ait ilk örneklerin hicrî III. asır itibarıyla oluşmaya başladığını söylemek mümkündür.¹⁶

¹¹ Ocak, *Evlîya Menâkıbnâmeleri*, 60-61; Aynur Koçak, "Sözlü Kültür Ortamından Elektronik Kültür Ortamına Menkıbeler: Mehmed Emin Tokâdi Örneği", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 35 (2005), 274- 275.

¹² Ahmet Ateş, "Menakıp", 7/702.

¹³ Ahmet Ateş, "Menakıp", 7/702; Mehmet Şeker, "Menâkıbnâmelerin Türk Kültürü ve Eyüp Tarihindeki Yeri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu (7-9 Mayıs 2004)*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2004), 188.

¹⁴ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfete'n-Nûman* (Dımaşk: Dâru'l-Hüdâ ve'r-Reşâd, 1428/2007), 8.

¹⁵ Günümüze ulaşan bir kaydına rastlanılmadığı belirtilen bu esere dair tespit için bk. Huzeyfe Çeker, "Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 271.

¹⁶ Acimamatov, "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler", 181.

İmam Ebû Hanîfe hakkında önemli sayılabilecek hacimli bir menâkıb literatürü göze çarpmaktadır. Bu literatürün tespitini konu edinen müstakil bir çalışmanın yapılmış olması¹⁷ ve tekraren bunlara burada yer vermenin çalışmamızın sınırlarını zorlayacak olması sebebiyle burada bu eserler ismen zikredilmeyecektir.¹⁸ Bununla birlikte Huzeyfe Çeker tarafından yapılmış ve 2018 yılında yayımlanan çalışmada Ebû Hanîfe'nin hususi biyografisine yönelik kaleme alınmış matbu ve yazma halinde olan menâkıbnâme türü eserlerin toplamda 42 adet olarak tespit edildiği bilgisini burada paylaşmayı önemli görmekteyiz.¹⁹ Fakat bu sayının tespitinde, Hanefî tabakât kitapları, tarih kaynakları ve diğer bibliyografik eserlerle, İmam Ebû Hanîfe ve mezhebine yönelik eleştirilere cevap mahiyetinde kaleme alınan çalışmalar kapsam dışında tutulduğundan,²⁰ İmam Ebû Hanîfe'ye ait menkıbeleri içeren eserlerin sadece bu kadarla sınırlı olmadığını da ayrıca belirtmek gerekir.

İmam Ebû Hanîfe hakkında menâkıbnâme yazmaya sevk eden ve mezhep imam-ları içerisinde bu düzeyde ikinci bir örneği bulunmayan bu yönelişin bazı sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

a) Bir müçtehit imama tabi olan kimsenin onu tanıma ihtiyacı

Menâkıbnâmeler insanların tâbi oldukları imamlarının biyografisi, faziletleri, menkıbeleri, ilim silsilesi ve yaşadığı dönemin şartları gibi hususlar hakkında bilgi edinmelerine olanak sağlayan kaynak olma özelliğine sahiptir.²¹

b) Âlimlerin İmam Ebû Hanîfe'nin konumunu tespit ederek onu layık olduğu şekilde insanlara sunma vazifesini kendilerine bir görev addetmeleri

Hz. Peygamber'in, insanların layık oldukları makama göre konumlandırılmasını tavsiye eden hadîs-i şerîfi gereği, menâkıbnâme yazarları (kendi ifadeleriyle) İmam Ebû Hanîfe'nin bulunmuş olduğu mevkiyi tespit etme ve onu layık olduğu şekilde insanlara sunma vazifesini üzerlerinde bir görev bilmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber, “أنزلوا الناس

¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk. Çeker, “Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları”, 269-300.

¹⁸ Bu konuda ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfüzzunûn an esâmi'l-kütûb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/1837-1839; Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûd, 1411/1991), 3/33-37; Ali Bardakoğlu, “Ebu Hanife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Mart 2023).

¹⁹ Çeker, “Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları”, 293.

²⁰ Çeker, “Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları”, 270.

²¹ Kâtip Çelebi, *Keşfüzzunûn*, 2/1836.

منزلهم/İnsanlara, konumlarına göre muamelede bulunun.”²² buyurmuşlardır. Bu buyruktan hareketle menakıbnâme yazarları, fazilet ve irfan sahibi insanların toplumda layık oldukları değeri bulması gerektiğine inanmışlardır.

- c) Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), bir isnada göre İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi bir kısım âlimlerin eserlerinde İmam Ebû Hanîfe'nin saygınlığına gölge düşürecek menfi rivayetlere yer verilmiş olması²³
- d) Mutaassıp bir kısım âlimlerin sarf ettikleri sözlerde düştükleri yanlışları açıklama ihtiyacı
- e) İmam Ebû Hanîfe'nin, Kur'ân'ı Kerîm ve bazı hadîs-i şerîflerde işaret edilen seçkin İslâm önderlerinden olduğunu belirtme ihtiyacı²⁴
- f) Teberrük (hayır ve bereket ummak)

²² Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim* (Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2009), “Mukaddime”, (s. 5); Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as, *Süneni Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), “Edeb”, 20 (No. 4844).

²³ İbn Hacer el-Heytemî, bazı mutaassıp kimselerin kendisine getirdiği, İmam Ebû Hanîfe aleyhine yazılmış ve İmam Gazzâlî'ye nispet edilen bir kitaptan bahsetmektedir. Heytemî, aslında bu kitabın İmam Gazzâlî'ye ait olmadığını ve tespit ettiğine göre bu şahsın “Mahmud el-Gazzâlî” isminde bir Mutezilî olduğunu belirtir. Heytemî ayrıca İmam Gazzâlî'nin *İhyâu 'ulûmiddîn* adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i hâl'i hakkında yer verdiği, onu metheden ifadelerin de bunu doğruladığını ifade etmektedir. Bu da en azından Gazzâlî'nin, Ebû Hanîfe hakkındaki görüşlerinden - varsa bile - daha sonra vaz geçtiğini göstermektedir (Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 30). Nitekim tetkik edildiğinde Gazzâlî'nin söz konusu bu eserinde İmam Ebû Hanîfe'den bahsederken; “Ebû Hanife âbid, zâhid, Allah'ı bilen, Allah'tan korkan ve ilmiyle sadece Allah'ın rızasını murad eden bir zât idi” ifadesine yer verdiği görülmektedir. Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982), 1/28.

²⁴ Bu düşüncenin kendisi ile ilişkilendirildiği âyet-i kerîme şöyledir: “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvaya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur.” (Yûnus 10/62-64). Yine bu manayı desteklediği düşünülen kutsî hadîs-i şerîf şöyledir: “Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ona harp ilan ederim. Kulum, bana ona farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiçbir şeyle yaklaşamaz. Nafîle ibadetlerle de bana yaklaşılmaya devam eder, ta ki sevgimi kazanır. Onu artık bir sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey istediğinde onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himaye ederim. Ben yapacağım hiçbir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmekteki tereddüdüm kadar bir tereddüte düşmedim. O ölümü sevmez, oysaki ben de onun (fazla yaşlanarak) kötü bir duruma düşmesinden hoşlanmam.” (Buhârî, “Rikâk”, 38 [No. 6502]).

İmam Ebû Hanîfe'nin terceme-i hâli hakkında geçmiş hafız imamların uzun uza-dıya bahsetmiş olduğu gerçeğini itiraf eden menâkıbnâme müelliflerinin bu tür eserler kaleme almasının bir sebebi de teberrük ile açıklanmaktadır. Nitekim İbn Hacer el-He-ytemî, Süfyan b. Uyeyne'ye (ö. 198/814) nispet edilen, “عند ذكر الصالحين تنزل الرحمة/ Salihlerin zikredildiği yerde/esnada rahmet iner.” sözünü naklederek, İmam Ebû Hanîfe'nin manevi bereketinden hissedar olmak amacıyla böyle bir çalışmaya giriştiğini belirtmektedir.²⁵

3. İmam Ebû Hanîfe'nin Menkıbevî Kişiliği ile İlgili Öne Çıkan Bazı Hususiyetlerin Değerlendirilmesi

Menkıbe anlatanlar ya da bu alanda eser kaleme alanlar genellikle üstün özelliklerini anlattıkları şahsiyetlerin ya müntesibi ya da hayranıdır. Bu yüzden bu tür anlatılarda dinleyicilerin gönlünde bir sevgi ve meyil oluşturmak için özellikleri anlatılan şahsiyetlerin olabildiğince farklılık ve üstünlüklerine yer verilmeye çalışılır.²⁶ Bu bağlamda tarihî bir şahsiyet olarak İmam Ebû Hanîfe'nin hayatı ve kişisel özellikleri hakkında aktarılagelen rivayetler incelendiğinde, onun hakkında da söylenmiş dikkat çekici bir hayli fazla hususiyetin varlığı göze çarpmaktadır.

İmam Ebû Hanîfe hakkında yazılan menâkıbnâmeler içerik açısından genel olarak; Ebû Hanîfe'nin doğumu, nesebi, şemâli, Hz. Peygamber tarafından müjdelenmesi, görüştüğü sahâbîler, hoca ve talebeleri, ilme yönelişi, fıkhıdaki üstünlüğü, ibadeti, zühd ve takvası, zekâ ve feraseti, ahlakî olgunluğu, cömertliği, gördüğü bazı rüyalar, ulema ve salih insanların onun hakkında söylediği övgü dolu sözler ve şahsına yöneltilen ithamlara verilen cevaplar etrafında yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışma, İmam Ebû Hanîfe hakkında aktarılan bütün müdevvenatı değerlendirmeye müsait olmadığından burada sadece onun öne çıkarılan dikkat çekici bazı hususiyetleri üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

²⁵ Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, 49-56. İmam Ebû Hanîfe'nin vefatı sonrasında teberrük konusu olduğuna bazı tarih ve menâkıbnâme kitaplarında rastlamak mümkündür. Nitekim bu hususta bilinen en meşhur örnek olarak, İmam Şâfi'nin (ö. 204/820) hacetinin kabul olunması için kıldığı iki rekât namazın ardından İmam Ebû Hanîfe'nin kabrini ziyaret ederek Allah'tan istekte bulunması ve isteğinin kabul olduğunu itiraf etmesinden bahsedilebilir. Bk. Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd (Zeyilleriyle birlikte)*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/135; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, 157.

²⁶ *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, “Menkabe”, 4/339; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), “Menkabe”, 426.

3.1. Rivayet Tenkidi Açısından Değerlendirme

İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan ve onun temayüz etmiş özelliklerini tespit edip sunmayı hedefleyen menâkıbnâmelerde yer verilen rivayetlerin yeterince kritiğe tabi tutulmamış olması okuyucu zihninde birtakım kuşkulara ve farklı tasavvurlara zemin hazırlayabilecek niteliktedir. Nitekim bu tür eserlerin İmam Ebû Hanîfe hakkında naklettikleri rivayetlere kaynaklık eden bazı müelliflerin bizzat kendilerinin güvenilirlik ya da bu konuda takip ettikleri yöntem bakımından tenkit konusu olabilmiştir. Bu bağlamda mesela, İmam Ebû Hanîfe hakkında ilk menâkıbnâme kaleme alan müellifler arasında sayılan Ebü'l-Abbas Ahmed b. es-Salt el-Himmânî'nin (ö. 308/920) biyografi kaynaklarında hadis uydurmakla itham edilmiş biri olarak kaydedilmiş olmasına rağmen²⁷ menkıbevî rivayetlerde kendisinden sonraki müelliflere kaynaklık ettiği görülmektedir.²⁸ Öte yandan yine İmam Ebû Hanîfe hakkındaki menkıbevi rivayetleri bir araya getiren Hatîb el-Bağdâdî'nin, özellikle İmam hakkında olumsuz nitelermeler içeren rivayetler sebebiyle tenkitlere maruz kalmış olduğu bilinmektedir.²⁹ Kaldı ki Hatîb el-Bağdâdî'nin zikretmiş olduğu rivayetlerin bir kısmı bizzat kendisi tarafından eleştirilmiş ve sıhhat açısından problemlerine dikkat çekilmiştir.³⁰

Bu başlıkta menâkıbnâmelerde yer verilen dikkat çekici sadece bazı örnekler üzerinden de olsa karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmanın bu konuda en azından bir bakış açısı kazandıracaklarını düşünmekteyiz.

²⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrâkûn*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1974), 123-124; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân* (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1/486.

²⁸ Çeker, "Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları", 271.

²⁹ *Târîhu Bağdâd* isimli eserin Mısır'da ilk baskısı yapılmış, Ezher Üniversitesi tarafından İmam Ebû Hanîfe'nin biyografisinin de yer aldığı XIII. cildin toplatılmasına karar verilmiş; daha sonra ise bu cildin sonuna Eyyübi hükümdarı el-Meliku'l-Muazzam Şerefüddîn İsa b. Sultân'a (ö. 624/1227) ait *es-Sehmu'l-musîb fi'r-reddi ale'l-Hatîb* adlı tenkit çalışmasının eklenmesi kaydıyla basımına müsaade edilmiştir. Bu konudaki diğer eleştirel çalışmalar için bk. Ayhan Tekineş, "Biyografi Rivayetlerinin Tenkidi: Zahid el-Kevserî'nin Te'nîbu'l-Hatib Örneği", *EKEV Akademi Dergisi* 23 (2005), 158-160.

³⁰ Nitekim Hatîb el-Bağdâdî, İmam Ebû Hanîfe ile ilgili onu öven birçok rivayetin yanı sıra insaf sınırlarını aşan; sünneti hafife aldığı, hadislere karşı lakayt davrandığı, hadiste cahil olduğu, Deccal diye nitelendirildiği, ümmetin fitnesi, İslâm'da benzeri görülmemiş uğursuz ve en zararlı şahsiyet olduğu, sapmış ve saptırıcı olduğu, Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) gibi zatların, vefatı sonrasında onun için asla rahmet okumayıp "Onun gibi bir musibetten bizleri kurtaran Allah'a hamd olsun" dediği, İmam Ebû Hanîfe'ye yapılan beddualar vb. oldukça fazla rivayete yer verdiği görülmektedir. Rivayetlerle ilgili bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/325-426.

Menâkıb kitaplarının genellikle ilk bölümlerinde İmam Ebû Hanîfe'nin faziletinden bahsedilirken, onun Hz. Peygamber tarafından müjdelendiğine dair rivayetlere yer verildiği görülür.³¹ Ancak bu konuda nispeten erken sayılabilen bazı menâkıbnâmelerde ya da daha sonraki dönemlerde rivayet tenkidi noktasında daha hassas davranan müelliflerin çalışmalarında bu bölümün olmadığı göze çarpmaktadır. İbn Ebî'l-Avâm'ın (ö. 335/946) *Fedâilu Ebî Hanîfe*, Saymerî'nin (ö. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe*, İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) *el-İntikâ* ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Menâkıbu Ebî Hanîfe* adlı çalışmalarını buna örnek olarak vermek mümkündür. Diğer taraftan Hatib el-Bağdâdî, eserinde yer verdiği bu rivayetlerin *batıl ve uydurma* olduğunu açıkça beyan etmesine rağmen bu gibi bilgilerin sonraki dönem bazı menâkıb kitapları tarafından herhangi bir tenkide tabi tutulmadan doğrudan nakledilmiş olması da dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber'e isnat edilen İmam Ebû Hanîfe ile ilişkili rivayetlerin bazıları şu şekildedir:

a) “Ümmetimin içinden birisi çıkacaktır. Adı Numân, künyesi de Ebû Hanîfe'dir. O, ümmetimin kandilidir; o, ümmetimin kandilidir; o, ümmetimin kandilidir.”³²

İbnü'l-Cevzî ve Hatib el-Bağdâdî bu rivayetin *mevzu/uydurma* olduğunu belirtmektedirler.³³ Aynı şekilde Ali el-Kârî de (ö. 1014/1605), bu rivayetin *mevzu/uydurma* olduğu hususunda muhaddislerin ittifakı olduğunu söylemektedir.³⁴

Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952), muhaddislerin bu rivayet hakkında *mevzu/uydurma* hükmü vermiş olduğunu dile getirmesine rağmen, söz konusu bu rivayetin farklı tariklerle nakledilen varyantlarının bulunmasını, böyle bir haberin aslının olduğuna delaletle yorumlaması dikkat çekicidir. Kevserî bu hususta ayrıca şunları söylemektedir: “Ebû Hanîfe ömrü boyunca zulüm görmüş, hapisanelerde vefat etmiş ve

³¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabyîzu's-sahîfe bi menâkıbi Ebî Hanîfe*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 31-33; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 46-50; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî, *Ukûdu'l-cumân fi menâkıbi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe'te'n-Nu'mân*, thk. Mevlevî Muhammed Molla Abdülkadir el-Afgânî (Mekke: Câmiatü Melik Abdülazîz, 1398-1399), 63-69.

³² Benzer rivayetler için bk. Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 48; Sâlihî, *Ukûdü'l-cumân*, 67; Murat, Şimşek, - Şaban Kütük, “Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 95.

³³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/336; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzuat mine'l-ehâdîsi'l-merfûat*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü'Selefiyye, 1386/1966), 2/48-49.

³⁴ Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Sultân (Ali el-Kârî), *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Emâne - Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971), 76.

ilmi doğu ve batının en uzak noktalarına yayılmıştır. Asırlardan beri bazı fakih, muhaddis ve tarihçilerin düşmanca tutumlarına rağmen ümmetin yarısı ya da üçte biri onun fikhına tabi olmaktadır. Öyleyse Hz. Peygamber'in bu hadisinin gaybî haberlerden olması uzak görülemez."³⁵

b) “Benden sonra bir adam gelecektir. Onun ismi Numân b. Sabit, Künyesi de Ebû Hanîfe'dir. Allah'ın dini ve benim sünnetim onun elinde ihya edilecektir.”³⁶

Hatîb el-Bağdâdî, bu hadisin *mevzu* ve *batıl* olduğunu söylemektedir.³⁷

c) “Şayet iman Süreyya yıldızında asılı olsa, Farslılar ona mutlaka ulaşırlardı.”³⁸

Suyûtî bu sözü İmam Ebû Hanîfe'nin çıkacağına dair Hz. Peygamber'in müjdesini taşıyan bir hadis olarak rivayet eder.³⁹ Değişik varyantları bulunan bu rivayetin Buhârî ve Müslim'deki şekli ise şöyledir:

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: “Biz Peygamberin yanında oturuyorduk. Kendisine Cuma Sûresi indirildi. “Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (elçi gönderilmiştir.)”⁴⁰ âyetine geldiği zaman râvi dedi ki, Ben;

– Yâ Rasûlallah! Bize henüz katılmayanlar kimlerdir? diye sordum.

Rasûlullah sorana cevap vermedi. Râvi bu soruyu üç defa sordu ve Selmân-ı Fârisî de aramızda idi. Rasûlullah elini Selmân'ın üzerine koyarak;

– “Eğer iman (din) Süreyya yıldızında olsaydı şunlardan birtakım adamlar - yahut bir adam- muhakkak onu uzanıp alırdı.” buyurdular.⁴¹

Muhammed Ebû Zehra, söz konusu bu rivayetlerden hareketle, “İlmin Fâris evlâdının elinde gelişiğine dair Hz. Peygamber'in vermiş olduğu haber doğru çıktı... Kitaplardaki hadisin ibaresi değişik olsa da manası birdir. Bu hadis-i şerifin doğruluğuna bakın ki, gerçekten sahabeden sonra ilim, pek de kısa olmayan bir müddet mevâlîde devam etmiştir, öyle olunca Ebû Hanîfe Numan'ın mevâliden olmasında hayreti mucip bir şey yoktur. Çünkü İslâm devletinde ilim çevrelerini mevâlî teşkil ediyor.” demektedir.⁴²

³⁵ Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkehû fî tercemeti Ebî Hanîfete mine'l-ekâzîb* (b.y.: y.y., 1410/1990), 61-62.

³⁶ Sâlihî, *Ukûdü'l-cümân*, 67.

³⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/287.

³⁸ Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 46.

³⁹ Suyûtî, *Tabyîzu's-sahîfe*, 33.

⁴⁰ el-Cuma 62/3.

⁴¹ Buhârî, “Tefsîr”, 62 (No. 4897); Müslim, “Fedâilu's-sahâbe”, 231 (No. 2546).

Ebu Zehra'nın bu sözü sadece ilgili hadis rivayeti ve onun dolaylı işareti bağlamında ele alındığı takdirde bu yorumun haklılık payı olabileceğini söylemek mümkündür. Fakat bu rivayetten sadece İmam Ebû Hanîfe'nin geleceği hükmünü çıkarmak ya da bu hükmü sadece ona has kılmak yerine, onun gibi olan diğer seçkin İslâm âlimlerinin de bu kategoriye dâhil etmenin hadisin muhtevası açısından daha ölçülü bir yorum olacağı söylenebilir. Nitekim İmam Ebû Hanîfe mutlaka bir hadisin muhtevasına konu edilecekse, Hz. Peygamber'in kıyamete kadar ümmetinden bir grubun hakkın destekçisi olup bu uğurda mücadele edeceğini bildirdiği ve Buhârî'nin de "Bunlar ilim ehli kimselerdir." diye vasıflandırdığı⁴³ gurup içerisinde değerlendirilmesi zaten mümkündür.

Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî (ö. 942/1535), kaleme aldığı menâkıbnâmesinde İmam Ebû Hanîfe hakkında Hz. Peygamber'e nispetle aktarılan bu tür rivayetlere yer vererek bunlar hakkında sonuç olarak şöyle demektedir: "İmam Ebû Hanîfe'nin bu tür uydurma ve hadisle azıcık ilgisi olanların nazarında bir kıymet ifade etmeyen rivayetlerle desteklenmeye ihtiyacı yoktur."⁴⁴

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle doğrudan İmam Ebû Hanîfe hakkında Hz. Peygamber'e nispet edilen ve özellikle İmam Ebû Hanîfe'nin ismen geçtiği rivayetlerin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bazı çevreler bu rivayetlerle İmam Ebû Hanîfe'nin şanını yüceltmeye çalışmak istemişlerse de, İmam Ebû Hanîfe'nin konumu ve faziletini ispat etmek için bu tür rivayetlerin desteğine ihtiyaç bulunmadığı kuşkusuzdur. Zira onun, ilmî ve ahlakî kişiliğiyle kendisini kanıtlamış olduğu tarihin şahitliği ile sabittir. Bu konuda İmam Şâfiî'ye nispetle aktarılan; "الناس في الفقه عيال على أبي حنيفة/ İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'ye borçludurlar."⁴⁵ sözünün yanı sıra tarih boyunca onun mezhebine tabi olanların çokluğu, Müslüman toplumlar ve ilim dünyası nezdinde görmüş olduğu kabulü açıkça ortaya koymaktadır.

Mezhebi taassuba dayalı üstün tutma ve yerme anlayışının tipik bir yansıması olarak imamları birbiri ile mukayese etme hastalığının bu tür rivayetlerin ihdas edilmesinde önemli bir sebep teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Öte yandan mezhep imamları hakkında uydurulan bu tür haberlerin sadece İmam Ebû Hanîfe'ye mahsus olmadığı,

⁴² Muhammed Ebu Zehra, *Ebû Hanîfe* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî ts.), 19. Eserin çevirisi için ayrıca bk. Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü (Ankara: DİB. Yayınları, 2005), 25.

⁴³ Buhârî, "İ'tisâm", 10 (Bab Başlığı).

⁴⁴ Sâlihî, *Ukûdu'l-cumân*, 69.

⁴⁵ Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd* 13/346.

diğer imamlar hakkında da benzer uydurma rivayetleri aktarmak ya da sahih bazı rivayetleri mezhep imamlarına işaret olarak yorumlama türünden örneklerin kaynaklarda yer aldığını da ayrıca belirtmek gerekir.⁴⁶ Nitekim diğer imamlar hakkında da ileri sürüldüğü görülen, “Ümmetim içerisinde Muhammed b. İdrîs isminde bir adam bulunur ki, bu kişi İblisten daha zararlıdır. Yine ümmetim içerisinde ismi Ebû Hanîfe olan bir zat bulunur ki, o ümmetimin kandilidir.”⁴⁷ şeklindeki uydurma rivayetler de bunu göstermektedir.

3.2. İlmî ve Olgusal Tutarlılık Bakımından Değerlendirme

İmam Ebû Hanîfe’yi menkıbeler üzerinden anlatan menakıbnâme yazarları İmam Ebû Hanîfe’nin üstünlüklerinden söz ederken, onu yüceltecek çok şeyler söylemişlerdir. Bunlardan sadece biri olarak, İbn Şübrüme’ye (ö. 144/761) nispet edilen “عجرت النساء مثل أن تلد النعمان/Analar onun gibisini doğurmaktan aciz kalmışlardır.”⁴⁸ sözü bu husustaki veciz bir örneklerden biri olarak burada zikredilebilir.

Her şeyden önce İmam Ebû Hanîfe’nin ilmî kişiliğini, zühd ve takvasını takdir amacıyla aktarılagelen olağanüstü nitelermeler, onun bu konuda insanlar üzerinde bırakmış olduğu derin etkinin bir sonucu olarak görülebilir. Ancak bu tür bazı menkıbelerin bir beşer takatinin yanında, ilmî tutarlılığı ve tarihî gerçeklere uygunluğu bakımından zihinlerde bazı sorular oluşturduğu da göz ardı edilemez. Bu kapsamda İmam Ebû Hanîfe’ye nispet edilen bu tür örnek bazı nitelermeler şöyledir:

a) Menâkıbnâmelerde İmam Ebû Hanîfe’nin, zamanının fakihî olduğu ve hayreti mucip bir zekâyâ sahip olduğu şeklindeki ifadelerle yer verilirken aynı zamanda Süfyan es-Sevrî ve İmam Mâlik (ö. 179/795) gibi o dönemin bazı âlimleri ile de yarıştırdığı görülmektedir.

Söz gelimi, Abdullah b. Mübarek’e (ö. 181/797); “İmam Mâlik mi daha fakihtir yoksa İmam Ebû Hanîfe mi?” diye sorulan soruya, “Ebû Hanîfe” şeklinde cevap verdiği belirtilir.⁴⁹ Ancak Mâlikî kaynaklara bakıldığında İbnü’l-Mübarek’e yöneltilen aynı

⁴⁶ Bu konuda bk. Süleymân b. Abdülkavî b. Abdülkerîm et-Tûfî, *et-Ta’yîn fi şerhi’l-Erba’in*, thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1419/1998), 264-265.

⁴⁷ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr es-Suyûtî, *el-Leâliu’l-masnû’a fi’l-ehâdisi’l-mevzû’a* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996), 417.

⁴⁸ Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber, *Kitâbu’l-intikâ fi fedâili’l-emma’i’s-selasetil-fukahâ* (Halep: Mektebetü’l-Matbûati’l-İslamiyye, 1417/1997), 202.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1405/1985), 74.

soruya, onun; “Mâlik, üstadım Ebû Hanîfe’den daha bilgindir.” dediği kaydedilmektedir.⁵⁰

Bir başka örnek rivayet grubunda İmam Ebû Hanîfe’nin gerçek fakih, Süfyan es-Sevrî’nin ise mütefakkih (fakih geçinen kimselerden) olduğu gibi bilgilere yer verildiği görülmektedir.⁵¹ Buna mukabil yine menâkıbnâmelerde Süfyan es-Sevrî ile İmam Ebû Hanîfe’nin birlikte hac yaptıklarından, bu esnada İmam Ebû Hanîfe’ye karşı saygısından sorulan hiçbir soruda onun önüne geçmediğinden de bahsedilmektedir.⁵²

İşin esasına bakıldığında İmam Ebû Hanîfe’nin arkasından bu şekilde konuşmalara müsaade etmeyecek bir kişiliğe sahip olduğunu şu örnek açıklamaktadır:

İmam Ebû Hanîfe’ye, Alkame mi (ö. 62/682) yoksa Esved mi (ö. 74/694) daha faziletlidir? diye sorduklarında o, şöyle cevap vermiştir:

“Bize gerekli olan onları dua ve istiğfar ile yâd etmektir. Ben nasıl olur da onlardan birini diğerine üstün tutarım!”⁵³

b) İmam Ebû Hanîfe hakkında aktarılan bir başka müşahedenin onun hakkında olağanüstü nitelermeler içerdiği görülmektedir. Nitekim rivayete göre İmam Ebû Hanîfe’nin vefatının ardından cinler ona ağlamış ve onlar tarafından söylenen şu beyitler üç gece art arda insanlar tarafından duyulmuştur:

ذهب الفقه فلا فقه لكم فا التقوا الله وكونوا خلفا
مات النعمان فمن هذا الذي يحيي الليل اذا ما سحفا

“Fıkıh gitmiştir, artık sizin için fıkıh yok. Allah’tan korkun ve ona halef olun!

Numan ölmüştür. O Numan ki, gece çöktüğünde geceleri ihya ederdi.”⁵⁴

Bu rivayeti aktaran Sadaka el-Mekâbirî’nin (ö. ?), hakikatte mübalağa ehli bir kimse olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁵⁵

⁵⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu’l-celîl fi şerhi Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1412/1992), 1/25.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Menâkıbu’l-İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyh*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî - Ebu’l-Vefâ el-Afgânî (Haydarabad: Lecnetü İhyâi’l-Maârifî’n-Nu’mâniyye, 1419/1998), 29-33.

⁵² Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 74.

⁵³ Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, 56.

⁵⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 94; Heytemî, *el-Hayrâtü’l-hisân*, 156.

⁵⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1416/1996), 10/317; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/333.

c) İmam Ebû Hanîfe'nin ibadet, zühd ve takvası ile ilgili bazı aktarımların normal bir insan takatinin üzerinde nitelemeler olduğu görülmektedir. İmam'ın hayatıyla ilgili müstakil bir eser kaleme almış olan Muhammed Ebu Zehra'nın da belirttiği gibi, mübalağa içeren söz konusu bu tür aktarımları toptan reddetmek mümkün olmadığı gibi istisnasız kabul etmek de mümkün görünmemektedir.⁵⁶

İmam Ebû Hanîfe'nin ileri düzeyde takva sahibi, faziletli bir âbid ve gerçek anlamda bir imam ve önder şahsiyet olduğunda şüphe yoktur. Nitekim İmam Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri bağlamında, şahsi özellikleri ile ilgili birçok rivayeti bir araya getirip yer yer değerlendirmeye tabi tutan İbn Hacer el-Heytemî, özellikle ibadet ve teheccüd hakkında tevatür olduğu bilgisine yer vermektedir.⁵⁷ Menâkıb kitapları dışındaki diğer bazı eserlerde de bu hususta ittifak olduğu bilgisini görmek mümkündür.⁵⁸ Ancak bu bağlamda sevgi ve tazimi yüksek düzeyde ifade etmek istemekten kaynaklandığını söyleyebileceğimiz mübalağa içerikli bir kısım isnatların meselenin olgusal gerçekliğini tespit açısından diğer bazı rivayetlerle mukayeseli olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İmam Ebû Yûsuf'tan (ö. 182/798) rivayet edildiğine göre, bir gün İmam Ebû Hanîfe ile birlikte yürürlerken bir çocuğun; "İşte bu, geceleri uyumayan Ebû Hanîfe'dir." diye bağırdığını işitirler. Bunun üzerine İmam Ebû Hanîfe, öğrencisi İmam Ebû Yûsuf'a; "Görmüyor musun bu çocuklar ne diyorlar? Artık bundan böyle Allah'a kavuşana kadar yatağa yatmamak Allah'ın benim üzerimde bir hakkıdır."⁵⁹ der. Bir diğer rivayete göre ise, insanlar onun hakkında yapmadığı bir şeyi konuşmasınlar diye artık bu şekilde hareket etmeyi kendisine görev bilmiştir.⁶⁰ Yine İmam Ebû Yûsuf'a nispetle, kendisinin yirmi beş yıl İmam Ebû Hanîfe ile birlikte bulunduğunu, kendisinden önceki arkadaşlarının da naklettiğine göre, akşam/yatsı abdestiyle tam kırk yıl sabah namazı kıldığı söylenmektedir.⁶¹ Bir başka rivayete göre, geceyi bütünüyle ibadetle geçirdiği, her

⁵⁶ Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, 10.

⁵⁷ Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 91.

⁵⁸ Muhammed Abdürreşid en-Nu'mânî, *Mekânetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi'l-hadis* (Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1416/1995), 15-16.

⁵⁹ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 52- 53.

⁶⁰ Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 92; Ayrıca bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/355.

⁶¹ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 55; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 91. İmam Ebu Hanîfe'nin yatsı abdestiyle sabah namazını kıldığı yıl konusunda 30 ve 45 gibi farklı rakamların verilmekte olduğu tespitinin yanında, "40" rakamının verildiği bazı rivayetlerin, isnadında hadis uyduran ravi olması sebebiyle *muvsû* olduğu ifade edilmektedir (Bk. Mustafa Öztoprak, "Târîhu Bağdâd'da Ebû Hanîfe ile İlgili Müspet ve Menfi Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (Aralık 2013), 116. Öte yandan İmam

gecenin ilk fecrinde de Kur'ân'ı hatmettiği, ayrıca onu takip ettiğini söyleyen kimseler tarafından iftar ettiği (oruç tutmadığı) bir güne ya da uyuduğu bir geceye rastlanmadığı söylenmiştir.⁶² Farklı bir diğer aktarımda, Ebû Mutî' el-Belhî'nin (ö. 198/813), gecenin hangi vaktinde tavafa gittiyse İmam Ebû Hanîfe'nin orada tavafta bulunduğunu nakletmesi de bu konudaki bir başka müşahedeyi yansıtmaktadır.⁶³ Buna karşın İmam Ebû Hanîfe'nin biyografisine dair kaleme alınan diğer bazı çalışmalarda gece ibadeti hakkında bilgi verilirken, kırklı rakamların verilmediği ve genel âdeti olarak ve özellikle kış mevsimlerinde yatsıdan sonra bir miktar uyuduğu belirtilmektedir.⁶⁴

Yukarıda aktarılan rivayetlerden hareketle, İmam Ebû Hanîfe'nin özellikle ibadet hayatı hakkında aktarılan bir kısım bilgilerin beşer takatinin üzerinde bazı nitelermeler içerdiği anlaşılmaktadır. Gerçekten böyle bir ibadet hayatına güç yetirebilmek normal insanlar için tahammül edilmesi zor bir şeydir. Öte yandan Hz. Peygamber'in, bu ve benzeri bir tutum içerisine girmek isteyen sahabeye karşı sergilediği tavır bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr b. Âs'ın (ö. 65/684-85) "Allah'a yemin ederim ki, yaşadığım sürece gündüzleri muhakkak oruç tutup, geceleri de ibadet ve tâatle uyanık geçireceğim." şeklindeki azim ve kastını haber alınca bunu tasvip etmediği ve bu konudaki ölçünün nasıl olması gerektiğini ona öğrettiği bilinmektedir. "Nasıl hatim yapıyorsun?" diye sorguladığı aynı sahâbîden "Her gece" cevabını aldığı anda ise, önce ayda bir kere hatim yapmasını, daha fazla yapmak istemesi karşısında ise, nihayet yedi günden daha erken bir süre içerisinde hatmi tamamlamaktan sakınmasını öğütlemiştir.⁶⁵ Bu sakındırmanın akabinde Hz. Peygamber'in; "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir."⁶⁶ ifadesine bakıldığında, ilk planda bu hususta konulan ölçüleri aşmanın sünnete uygun bir eylem olamayacağı akla gelmektedir. Ancak bu husustaki rivayetleri nakleden ve kendisi de aynı zamanda bir menâkıb yazarı olan Hanefî fakih Kerderî (ö. 827/1424), söz konusu aktarımlarda herhangi bir problem

Ebû Hanîfe'nin 45 yıl boyunca 5 vakit namazı tek abdest ile kıldığına dair rivayetler de söz konusudur (Bk. Şimşek - Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme", 126.

⁶² Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 55.

⁶³ Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 91.

⁶⁴ Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî, *Fedâilu Ebî Hanîfe ve ahbâruhû ve menâkıbuhû* (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431/2010), 58; İmamzâde Salih Saim, *İmâm-ı Azam ve eimme-i selâse* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1314/1896), 6.

⁶⁵ Buhârî, "Savm" 55 (No. 1975); "Enbiyâ" 37 (No. 3418); "Nikâh" 89 (No. 5199); Müslim, "Sıyâm" 181-184 (No. 1159).

⁶⁶ Buhârî, "Nikâh", 1 (No. 5063); Müslim, "Nikâh", 5 (No. 1401).

görmeyerek, Hz. Peygamber'in bu husustaki sakındırmasının, tabiat itibarıyla bıkkınlığa meyilli kimseler için olduğunu, dolayısıyla buradaki uyarmanın ümmete şefkat/acıma mahiyetinde olup tahrîm (haram kılma) amaçlı olmadığı yorumunu yaptığı görülmektedir.⁶⁷

İmam Ebû Hanîfe'nin ibadet hayatı hakkındaki bazı vasıflandırmaların bidat ve dalalet olduğunu iddia edenlere karşı Abdülhay el-Leknevî de (ö. 1886) cevap verme ihtiyacı duymuştur. Nitekim Leknevî, böyle bir şeyi duymaktan ürperdiğini ve derin bir hayrete düştüğünü belirterek, takat ölçüsünde çok ibadet, gecenin bütününi ihya etme ve Kur'ân'ı bir gecede hatmetmek şeklindeki hususiyetlerin sahih yollarla nakledilmiş olduğunu, ayrıca bunun sahâbe ve tabiîn gibi selef-i sâlihînden birçok kimsenin âdeti olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Bütün bu bilgi ve değerlendirmelerden hareketle, İmam Ebû Hanîfe hakkındaki bu tür aktarımların kanaatimizce onun ibadet ve zühdüne dair derinliğini ve bu konudaki şöhretini ifade etmek üzere anlatılan çokluktan kinaye betimlemeler olduğunu söylemek daha doğru görünmektedir.

d) Rivayete göre İmam Ebû Hanîfe, son haccı esnasında Kâbe'nin içerisine girip namaz kılmış, namazın birinci rekâtında tek ayağı üzere Kur'ân'ın yarısını, ikinci rekâtında da diğer ayağı üzere kalan yarısını okuyarak hatmetmiştir. Sonrasında ise; "Ya Rabbi! Ya Rabbi! Sana hakkıyla kulluk edemedim ama seni hakkıyla bildim, hizmetin noksanlığını ibadetin kemaline bağışla!" demiş; bu niyaz üzerine ise ona gaipen şöyle seslenilmiş: "Bildin ve hizmeti tamamladın! Biz de seni ve kıyamete kadar sana tâbi olanları bağışladık."⁶⁹

⁶⁷ Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1321/1903), 240.

⁶⁸ Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced alâ Muvattai Muhammed*, thk. Takiyyuddîn en-Nedvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011), 1/124-125. Müellifin bu konudaki delilleri özel olarak bir araya getirmiş olduğu çalışması için ayrıca bk. Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *İkâmetü'l-hüccce alâ enne'l-iksâre fi't-taabbudi leyse bi-bid'a* (Çok İbadet Etmenin Bid'at Olmadığına Dair Deliller), çev. Sırrı Fuat Ateş (Ankara: İlkadım Yayınları, 2015).

⁶⁹ Sâlihî, *Ukûdü'l-cümân*, 221; Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 94. Söz konusu rivayet, Ebu'l-Hüseyn el-Hemedânî'nin "*Hizânetü'l-müftîn*" adlı eserinden naklen senetsiz olarak aktarılmaktadır.

Allah'ın zât ve sıfatlarının künhüne vâkıf olmak mahlûkat için imkân dışı olunca,⁷⁰ buradaki hakkıyla bilmenin (marifet) keyfiyeti merak konusu olabilmektedir. Bu konuda âlimler tarafından yapılan bazı yorumlar şöyledir:

İbn Hacer el-Heytemî burada, Allah'ı layığıyla bilebilmek mümkün olmadığı halde bu sözün İmam tarafından söylenmesini şu şekilde yorumlar: “Bu söz, ‘ben seni bana layık olan şekilde ve ilmimin yettiği ölçüde bildim’ anlamında caiz olabilir. Yoksa Seyyidü'l-Mürselîn (s.a.s.) bile (duası içerisinde) ‘Allah'ım! Lâyık olduğun şekilde sana karşı övgülerimi sayıp sıralayamam. Sen kendini nasıl senâ (medih) ettiysen öylesin.’⁷¹ buyurmuşlardır.⁷²

Hanefî fakih İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), buradaki “marifet”i, “şanına ve büyüklüğüne delalet eden sıfatları ile bilmek” şeklinde açıklamıştır.⁷³

Yukarıda aktarılan rivayette yer alan ve zihinleri kurcalayan bir diğer husus da, namazda ayağın yerden kaldırılması ve o halde namaza devam edilmesi meselesidir. Hâlbuki Hanefî fikhî açısından bu fiil –bir özre mebni olması müstesna - namaz adabıyla bağdaşmayan mekruh bir eylem olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴ Nitekim İbn Âbidîn, böyle bir davranışın sünnete aykırı olduğunu açıkça belirtmektedir.⁷⁵ Buna rağmen yine de mezhep içerisinde bazı âlimlerin İmam'ın bu durumunu; bir özür hali ile açıklama, tezellül (Rab karşısında kendisini alçaltma) ya da nefse karşı koyma (cihad) amacıyla böyle yapmış olabileceğini belirterek söz konusu keraheti kaldırma çabası içerisinde girdikleri görülmektedir.⁷⁶

Buraya kadar yer verilen bilgilerden hareketle, her ne kadar İmam Ebû Hanîfe hakkında yazılmış menâkıbnamelerdeki rivayetler ekseriyet itibarıyla vakiya uygunluk açısından kabul edilebilecek durumda olsa da, bir kısmında bazı aşırı vasıflandırmaların

⁷⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kâdîr şerhu'l-Câmi's-sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972), 2/410.

⁷¹ Ebû Dâvud, “Vitr”, 5 (No. 1429).

⁷² Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 94.

⁷³ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz b. Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/52.

⁷⁴ Ebûbekir b. Ali (Haddâd), *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/134; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhû* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 1/777.

⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/52.

⁷⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/52; Eşref Ali et-Tehânevî, *i'lâu's-sünen* (Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye, 1414/1993), 4/325.

bulunduğunu söylemenin İmam Ebû Hanîfe'nin o mümtaz şahsiyetine leke getirmeyeceğini ve onun değerinden bir şey eksiltmeyeceğini kabul etmek gerekir. İmam Ebû Hanîfe hakkında Hanefî fukahâsından nakledilen bazı rivayetlerin yine bir kısım Hanefî fakihleri tarafından değerlendirmeye tabi tutulması da kanaatimizce bu görüşü destekler mahiyettedir. Nitekim onun mezhebine müntesip fakihler ona yöneltilen asılsız ithamlar karşısında hakikati söylemekten geri durmadıkları gibi, imamlarına nispet edilecek aşırılık ifade eden ya da hakikatle uyumlu olmayan değerlendirmelere de göz yummamışlardır. Söz konusu bu duruşu yansıtan aşağıdaki örneğin bu değerlendirmemize açıklık kazandıracığını düşünmekteyiz:

Hanefî mezhebinin muteber metinlerinden biri olarak bilinen *ed-Dürri'l-Muhtâr* adlı eserin müellifi Haskefî (ö. 1088/1677) bu eserinin mukaddimesinde İmam Ebû Hanîfe'nin faziletine dair birtakım tespitlere yer vererek onun üstünlüğünü belirtmek istemiştir. Bu tespitler başlıca şöyledir:

- a) Hz. Peygamber'e nispetle; "Âdem benimle iftihar ettiği gibi ben de ümmetimden ismi Numan, künyesi Ebû Hanîfe olan zat ile iftihar ederim ki, o ümmetimin kandilidir." rivayetine yer vermiştir.
- b) İmam Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan sonraki en büyük mucizelerinden olduğu bilgisini paylaşmıştır.
- c) Hz. İsa'nın gökten nüzulünden sonra onun mezhebiyle amel edeceği tespitini aktarmıştır.
- d) Onun ümmet içerisindeki durumunun Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) gibi olduğu ifade edilmiştir.

Söz konusu tespitlere ilaveten İbn Âbidîn'in yukarıdaki eser üzerine yazdığı *Hâşiye*'sinde diğer bazı Hanefî kaynaklardan aktardığı şu tespitler de vardır:

- ◆ En son inkıraza uğrayacak mezhebin Hanefîlik olduğu iddiası,
- ◆ Hızır'ın (a.s.) şer'î hükümleri İmam Ebû Hanîfe'den öğrenip İmam Abdülkerîm el-Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) öğrettiği bilgisi,
- ◆ Mehdî'nin zuhur ettiği zaman bu mezhebi taklit edeceği söylemi.

Yukarıda sıralanan iddialar hakkında İbn Âbidîn'in söz konusu bu metin üzerine kaleme aldığı *Reddü'l-Muhtâr* adlı *Hâşiye*'deki değerlendirmelerine bakıldığında, bu hususta serdedilen rivayetlerin çoğunun uydurma, erken dönem Hanefî imamları tarafından mevzu bahis edilmemiş ve sonraki dönemlerde ileri sürülen iddialar olduğu, bir kısmının da ehl-i keşiften nakledilen, müsellemler ve kendisine dayanılabilecek iddialar

olmadığı açıkça görülmektedir.⁷⁷ Öte yandan Leknevî de aynı şekilde yukarıda belirtilen yakıştırmaların ve bu meyandaki rivayet ve menkıbelerin aslının bulunmadığını dile getirmektedir.⁷⁸ Öyleyse, İmam Ebû Hanîfe'ye yönelik itham ve saldırılara karşı, onu koruyup müdafaa etmeyi kendisine görev bilmiş İbn Hacer el-Heytemî'nin de ifadesiyle, "İmam Ebû Hanîfe'nin fazilet ve üstünlüğünü ifade etmek için uydurma haberlerin desteğine lüzum yoktur."⁷⁹ İmam Ebû Hanîfe'nin İslâm tarihi içerisinde ilmî mirası ve örnek hayatı ile açmış olduğu çığır, seçkin ulemanın asırlara sâri takdirine mazhar oluşu ve Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu tarafından asırlarca titizlikle rehber kabul edilen bir önder olması onun gerçek değerini gösteren en büyük ispat vasıtası olması bakımından yeterlidir.

Sonuç

İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınmış menâkıbnâmeler onun biyografisi hakkında fikir veren, kıymet ve faziletini ortaya koymayı amaçlayan biyografik eserlerdir. Tarihî süreç içerisinde İmam Ebû Hanîfe hakkında kaleme alınan eserlerin sayıca çokluğu onun geçmişten günümüze Müslüman toplumlar üzerinde bırakmış olduğu derin tesirin göstergesi niteliğindedir.

Menâkıbnâmelerde İmam Ebû Hanîfe'nin ilmî ve ahlakî kişiliği, fazilet ve üstünlükleri ön plana çıkarılmış; şahsına yönelik menfi isnat ve eleştirilere cevaplar verilmiştir. Hakkındaki olumsuz yargılara yer veren rivayetlerin genel olarak haset ya da düşmanlık neticesinde söylenmiş, sıhhati sorgulanmadan aktarılmış bilgilerden oluştuğu ilmî tenkit çalışmalarında ortaya konulmuştur. Buna karşın, onun gerçek şahsiyetini ortaya koymak ve faziletini ispat amacıyla kaleme alınan bu tür bazı eserlerde aynı objektif ölçülere yeterince bağlı kalınmamış ve iyi niyetle de olsa aktarılan bilgilerin sıhhatinde gerekli titizlik gösterilememiştir. Bu tutum, asırlardır İslâm ümmetinin yolunu aydınlatmış, hayatını ilim ve hakikatin müdafaasına adanmış İmam Ebû Hanîfe gibi öncü âlimlerin ön plana çıkarılması gereken örnek yönlerini gölgede bırakmıştır.

Sonuç olarak, gerek sevgi ve bağlılık gerekse muhalefetteki aşırılıkların hakikatin gerçek bir temsilcisi olamayacağı gibi hayra ve ideal iyiye ulaşmada da doğru bir tasavvur biçimi sunmayacağı tarihten günümüze İmam Ebû Hanîfe ve onun menkıbevî

⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1/52 vd. Bu konuda ayrıca bk. Ali Pekcan, *Fıkhın Bedene Bürünüşü İmâm-ı Azam Ebu Hanife* (İstanbul: Gelenek Yayınları 2010), 39.

⁷⁸ Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced*, 1/128.

⁷⁹ Heytemî, *el-Hayrâtü'l-hisân*, 30.

kişiliği örneği ile kendisini göstermektedir. Bu durum ayrıca toplumda sahih din anlayışının oluşmasında İslâm önderlerinin olağanüstü yakıştırmalardan çok temsil ettikleri ilmî misyonlarına uygun olarak tanıtılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdürreşid en-Nu'mânî, Muhammed. *Mekânetü'l-İmam Ebî Hanîfe fi'l-hadîs*. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Acimamatov, Zaylabidin. "Ebu Hanife'nin Menkıbevi Kişiliği ve Kırgızlar Arasında Ebu Hanife Hakkındaki Menkıbeler". *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/24 (Haziran 2006), 179-192.
- Ali el-Kârî, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Sultân, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Emâne – Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971.
- Ateş, Ahmet. "Menakıp". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1957.
- Bardakoğlu, Ali. "Ebu Hanife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hanife#3-literatur>
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Çeker, Huzeyfe. "Ebû Hanîfe Menâkıplarının Yazma Nüshaları". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 269-300.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfüzzunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1974.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1428/2007.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ebu Hanife*. çev. Osman Keskiöğlü. Ankara: DİB. Yayınları, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982.
- Haddâd, Ebûbekir b. Ali. *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd (Zeyilleriyle birlikte)*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 24 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî. *Mevâhibu'l-celîl fi şerhi Muhtasari Halîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf. *Kitâbu'l-intikâ fi fedâili'l-emma'ti's-selâsetil-fukahâ*. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1417/1997.
- İbn Ebi'l-Avâm, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî. *Fedâilu Ebî Hanîfe ve ahbâruhû ve menâkıbuhû*. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431/2010.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-mîzân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbi'l-İ-mâmi'l-A'zam Ebi Hanîfete'n-Nûman*. Dımaşk: Dâru'l-Hüdâ ve'r-Reşâd, 1428/2007.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânul-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Kitâbu'l-mevzûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûat*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü'Selefiyye, 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer İbnu'l-Hattâb*. thk. Âmir Hasan Sabrî et-Temîmî. b.y.: el-Meclisü'l-A'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 2013.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan. *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkehû fî tercemeti Ebî Hanîfete mine'l-ekâzîb*. b.y.: y.y., 1410/1990.
- Koçak, Aynur. "Sözlü Kültür Ortamından Elektronik Kültür Ortamına Menkıbeler: Mehmed Emin Tokâdi Örneği". *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 35 (2005), 274- 275.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB. Yayınları, 8. Basım, 1993.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattai Muhammed*. thk. Takiyyuddîn en-Nedvî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 5. Basım, 1432/2011.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *İkâmetü'l-hüccce alâ enne'l-iksâre fi't-taabbudi leyse bi-bid'a (Çok İbadet Etmenin Bid'at Olmadığına Dair Deliller)*. çev. Sırrı Fuat Ateş. Ankara: İlkadım Yayınları, 2015.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmed. *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanîfe*. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-M-eârifi'n-Nizâmiyye, 1321/1903.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî. *Feyzü'l-kâdir şerhu'l-Câmiî's-sâğîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1391/1972.
- Müslim, Müslim b. el-Haccac. *Sahîhu Müslim*. Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2009.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnâmeleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Öztoprak, Mustafa. "Târîhu Bağdâd'da Ebû Hanîfe ile ilgili Müspet ve Menfi Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (Aralık 2013), 105-130.
- Pekcan, Ali. *Fikhın Bedene Bürünüşü İmâm-ı Azam Ebu Hanife*. İstanbul: Gelenek Yayınları 2010.
- Saim, İmamzâde Salih. *İmâm-ı Azam ve eimme-i selâse*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1314/1896.
- Sâlihî, Muhammed b. Yusuf. *Ukûdu'l-cumân fî menâkıbi'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanîfete'n-Nu'mân*. thk. Mevlevî Muhammed Molla Abdülkadir el-Afgânî. Mekke: Câmiatü Melik Abdülazîz, 1398-1399.

- Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1405/1985.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 12 Cilt. Riyad: Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûd, 1411/1991.
- Suyûtî. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabyîzu's-sahîfe bi menâkibi Ebî Hanîfe*. thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasan Nassâr. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Suyûtî. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Leâliu'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Şeker, Mehmet. "Menâkıbnâmelerin Türk Kültürü ve Eyüp Tarihindeki Yeri". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu (7-9 Mayıs 2004)*. 186-191. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.
- Şimşek, Murat - Kütük, Şaban. "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 67-167.
- Tehânevî, Eşref Ali. *İ'lâu's-sünen*. 22 Cilt. Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslamiyye, 3. Basım, 1414/1993.
- Tekineş, Ayhan. "Biyografi Rivayetlerinin Tenkidi: Zahid el-Kevserî'nin Te'nîbu'l-Hatib Örneği". *EKEV Akademi Dergisi* 23 (2005), 157-178.
- Tûfî, Süleymân b. Abdülkavî b. Abdülkerîm. *et-Ta'yîn fi şerhi'l-Erba'în*. thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1419/1998.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2005.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 5 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdülalîm et-Tahâvî. 40 Cilt. Küveyt: Matbaatü Hükûmetü'l-Küveyt, 2. Basım, 1407/1987.
- Zehebî. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyh*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî - Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Haydarabad: Lecnetü İhyâi'l-Maârif-i'n-Nu'mâniyye. 4. Basım, 1419/1998.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhû*. 8 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2. Basım, 1405/1985.